

חרות והכרחיות

1. הרקע של הדטרמיניזם בפילוסופיה המערבית.

תורת ההכרחיות ראשיתה בתחילת המחשבה המערבית. שלשה לבושים לה:

1. יון העתיקה. דמוקריטוס: "כל הדברים מוכרחים - הדברים שהיו, שהווים, שיהיו"

2. ימי הביניים. דטרמיניזם תיאולוגי, אשר בטויו הכי-חריף הנה תורת הגזירה האלקית. ההכרחיות התיאולוגית היא לא פחות חמורה מן ההכרחיות הטבעית של היונים העתיקים או של העידן המודרני.

3. המדע של גלילאו וניוטון. הובע ע"י לאפלאס: לו יצויר לרגע אחד שכל שיבין את כל הכחות המהווים והמחיים את הטבע, יכלול בנוסחה אחת את התנועות של כל הגופים שבעולם, מן הכי-גדולים עד לאטומים הכי-קטנים. לשכל שכזה ייגלה הכל, בלי ספק, והעתיד כמו העבר יהיה לנוכח עיניו.

שלשת הצורות האלה של תורת ההכרחיות, שלפיה אין מקרים בכלל בעולם, מקור אחד להם בפילוסופיה היוונית העתיקה - זו של פרמנידיס של אליא. כפר במציאות של ההשתנות, קבע את תמידות ההווי. ההשתנות אינה אלא מדומה.

וכאן ג"כ מקור המבוכה לתיאולוגים של ימה"ב: מושג האלקים יש לו, בתקופה זו, כל התכונות של תורת פרמנידיס: בלתי-משתנה, מחלט, שלם, למעלה מכל שינוי והפסד והתפתחות; בו בזמן שהאלקים של התנ"ך הוא חי, מגיב אל האדם - לא רק עקרון מטפיסי. הפילוסופים, ברצונם לזהות את האלקים של התנ"ך עם המציאות המטפיסית האיליאטית הזאת, קבעו שהאלקים הוא וחכמתו הנם למעלה מן הזמן. ובכן, הנו יודע, במבט אחד, את העבר ההווה והעתיד. נמצא, שזה שהוא יודע-הכל כולל את הידיעה מראש של כל העתיד, וזה - לפרידטרימינציה, לגזירה קדומה. ואם כן, אם בשכל האלקי אין מוקדם ואין מאוחר, מתעוררת בעית חרות האדם. שאלה זו העסיקה את מיטב חוקרי הדת בישראל. היא עברה מהכרחיות דתית להכרחיות טבעית ע"י ברונו וספינוזה שזיהו את האלקים והטבע, והעבירו את בעית ההכרחיות מגזירה טרנצנדנטלית של הא-ל לגזירה אימננטית של הטבע.

2. חרות והכרחיות במחשבת ישראל.

הרבה פתרונות הוצעו - אבל העיקר: אין יהדות בלי עקרון החרות באיזו מדה שהיא. זהו יסוד היסודות. תורה, תשובה, שכר ועונש - הכל תלוי בחרות.

א. רס"ג, ריה"ל ואחרים. בעקבות הפלאס -- "אין ראוי שידיעת הבורא את הדבר סבה להיותו" (אמו"ד 4:4). כלומר: הידיעה והמעשה אינן ביחס סיבתי, אלא עצמאיים זה מזה. ריה"ל (הכוזרי, סוף) מדמה את זה אל "הידיעה במה שהיא איננה סבה להיותו", ידיעת העבר אינה ולא היתה גורמת אל העבר (על יסוד ההנחה שאין לא-ל שנוי הזמנים, ועבר ועתיד כאחת בעיניו, א"כ יכולים להוכיח על ידיעתו את העתיד מידיעת העבר). הידיעה מראש אינה זהה, איפא, אל הגזירה או הקביעות מראש.

ב. רלב"ג ואחרים. מגביל את מדת יודע-הכל של האלקים -- "כי הוא ידע פעולותיהם מהצד אשר אפשר בהם הידיעה, והוא הצד אשר הם בו מסודרות ומוגבלות, ואולם הצד אשר הם בו אפשרויות לא תתכן בהם הידיעה" (פרוש התורה, וירא, תועלת י"ו). כלומר: האלקים יודע רק מה שלפי חקי הטבע ודאי יהיה, ולא דברים אשר הם רק אפשריים, כי אצלם מושג "ידיעה" הוא בלתי-רלבנטי.